

5. Οι αιρετικοί «υποστηρικτές» της Παραδόσεως

Αντίθετα, προς την προαναφερθείσα επιχειρηματολογία των Πατέρων και εκκλησιαστικών συγγραφέων, οι αιρετικοί επιχείρησαν ν' αλλάξουν αυτή την Παράδοση κάνοντας λογικά σχήματα, δείχνοντας περισσότερη εμπιστοσύνη στην λογική τους, παρά στην εμπειρία των μελών της Εκκλησίας. Κάτω από αυτό το κάλυμμα της Παραδόσεως, η οποία δήθεν είχε παραδοθεί σ' αυτούς ή στους μαθητές τους μυστικά, παρερμήνευαν και την Αγία Γραφή για να προβάλουν τις αξιώσεις τους¹. Όμως, σύμφωνα με τον Ειρηναίο, αποδεικνύεται ότι τελικά ο κάθε αιρεσιάρχης είναι τελείως διεστραμμένος, αφού διαστρέφοντας τον Κανόνα της Αληθείας, δεν ντρέπεται να κηρύττει τον ίδιο τον εαυτό του² και όχι τα διδάγματα του Χριστού και των Αποστόλων. Όπως είδαμε ήδη από τις αρχές του β' αιώνα με τον Ιγνάτιο, η Εκκλησία προέτρεπε τους πιστούς να προφυλάσσονται από «τας άρτι τότε πρώτον επιπολαζούσας αιρέσεις» κρατώντας σταθερά την Παράδοση των Αποστόλων, την οποία μάλιστα θεωρούσε αναγκαίο να διατυπώσει σε έγγραφη μαρτυρία «υπέρ ασφαλείας», γι' αυτό και γράφει κατά τον Καισαρείας Ευσέβιο τις Επιστολές του³.

Αυτοί οι οποίοι αρνήθηκαν ότι η Εκκλησία κατέχει το προνόμιο της αποκλειστικής κατοχής και ερμηνείας των Γραφών και της Αποστολικής Παράδοσης ήσαν οι Γνωστικοί, γι' αυτό και δημιούργησαν δική τους Γραφή και δική τους Παράδοση και διδασκαλία, την οποία βέβαια για ν' αποκτήσει κύρος, ανήγαγαν στον Χριστό και στους Αποστόλους. Τον Γνωστικισμό ακολουθεί η άλλη μεγάλη αρχαία αίρεση, ο Μοντανισμός, ο οποίος εναντιούμενος στην καθολική Παράδοση της Εκκλησίας, την κατηγόρησε για έκπτωση από τα πρότυπα της Εκκλησίας της αποστολικής εποχής και προσπάθησε ν' αποδείξει ότι αυτός διαφυλάσσει την αυθεντική συνέχιση του αποστολικού χαρίσματος της προφητείας και ότι μπορούσε να επαναφέρει την Εκκλησία στην αποστολική εποχή των χαρισμάτων και των ενθουσιαστικών τάσεων⁴.

Όλες αυτές οι αναφορές επιβεβαιώνουν ότι οι αιρέσεις εμφανίσθηκαν ως εναντιούμενες στην Αποστολική Παράδοση με την προκλητική παρερμηνεία των Αγίων Γραφών και την επίκληση μιας άλλης αποστολικής παραδόσεως, η οποία δήθεν παραδόθηκε μυστικά από τους Αποστόλους ή και τους μαθητές τους σ' αυτούς, γεγονός το οποίο «κατέστησε αναγκαία την συστηματικότερη προβολή της κατεχόμενης και βιούμενης από την Εκκλησία αυθεντικής Αποστολικής Παραδόσεως»⁵, γιατί κάθε ρωγμή εντός της οργανικής ενότητας μεταξύ Αγίας Γραφής και Παράδοσης, οδηγεί μοιραία για τον Ν. Ματσούκα την θεολογική σκέψη στην εξαγωγή πεπλανημένων απόψεων ως προς την αυθεντία και το κύρος των δογματικών αληθειών⁶.

Οι αιρέσεις, κατά τους Πατέρες και εκκλησιαστικούς συγγραφείς των τριών πρώτων αιώνων, συνδέονται στενά με την Παράδοση της Εκκλησίας, αφού «η συνεχής παρουσία των αιρετικών εντός της ιστορίας της Εκκλησίας ήτο απειλή κατά της συνεχείας της εν τη παραδόσει της πίστεως εναποτεθειμένης ζωής αυτής, οι κίνδυνοι δε εκ των εκάστοτε αναφνομένων αιρέσεων ηνάγκαζον αυτούς να επικαλούνται την αρχαίαν, ορθόδοξον Παράδοσιν και να κρίνουν τας αιρετικές διδασκαλίας επί τη βάσει αυτής»⁷. Οι αιρετικοί λοιπόν, ελεύθεροι από τους περιορισμούς του Κανόνα της πίστεως τον αθέτησαν ⁸, και μη παραδίδοντας στους ανθρώπους «ανόθευτον το της ευσεβείας μυστήριον»⁹ τους υπέδειξαν «ετέραν αντί της αποστολικής οδόν»¹⁰, «παρά το κατά παράδοσιν και κατά διαδοχήν άνωθεν της εκκλησίας έθος»¹¹, γιατί όσα δίδασκαν ήσαν αλλότρια δόγματα από αυτά της Εκκλησίας, αφού δεν είχαν παραδοθεί από τους Αποστόλους, ούτε και υπήρχαν στην Γραφή¹². Πολύ σωστά ο Ηγήσιππος τοποθετεί την αρχή αυτού του γεγονότος, όταν έλαβε τέλος ο βίος του χορού των Αποστόλων, και όσων είχαν αξιωθεί να είναι αυτήκοι μάρτυρες της ένθεης σοφίας τους. Τότε δηλώνει ότι άρχισε να διαμορφώνεται η άθρη πλάνη με την απάτη των ετεροδιδασκάλων, οι οποίοι, επειδή δεν απέμενε πλέον κανείς Απόστολος, «γυμνή ήδη κεφαλή τω της αληθείας κηρύγματι την ψευδώνυμον γνώσιν αντικηρύττειν επεχείρουν»¹³.

Οι αιρετικοί από την πλευρά τους, για ν' αποσείσουν όλες αυτές τις κατηγορίες ότι διδάσκουν νόθα εκφωνήματα, επικαλούνταν επίσης την Παράδοση, χρησιμοποιούσαν τις Γραφές και μ' αυτόν τον τρόπο διεκδικούσαν την αλήθεια. Έτσι, ο πρώτος μεγάλος αιρετικός Μαρκίων, επικαλούμενος την Παράδοση, δημιούργησε δικό του κανόνα Γραφών, δική του «εκκλησία» και ιερατείο, καθιστώντας κατά τον β' αιώνα τον Μαρκιωνιτισμό, τον μεγαλύτερο εχθρό της Εκκλησίας. Άλλοι αιρετικοί, επικαλούμενοι πάλι την Παράδοση, συνέγραψαν Ευαγγέλια, Πράξεις Αποστόλων και Επιστολές, τα οποία απέδωσαν σε Αποστόλους και αποστολικούς άνδρες, ενώ κάποιοι άλλοι επικαλέσθηκαν την προφορική Παράδοση των Αποστόλων, που έφθασε μέχρις αυτούς.

Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα της τελευταίας περίπτωσης, όπως επισημαίνει ο Κ. Καρακόλης, είναι η αίρεση του Αρτεμά (αρχές γ' αιώνα), η οποία ήθελε τον Χριστό «ψιλό» άνθρωπο και αντιμετώπισθηκε από τον πρεσβύτερο της Ρώμης Γάιο. Ο Αρτεμάς και οι οπαδοί του επικαλούνταν υπέρ εαυτών τις Γραφές και την αρχαία μαρτυρία της Εκκλησίας, ισχυριζόμενοι ότι εκπροσωπούσαν την γνήσια διδασκαλία των Αποστόλων¹⁴. Υποστήριζαν ότι η σωζόμενη στην Εκκλησία Αποστολική διδασκαλία νοθεύθηκε από τον διάδοχο του Βίκτωρα Ρώμης, Ζεφυρίνο. Αντικρούοντας την διδασκαλία αυτή των αιρετικών ο πρεσβύτερος Γάιος υποστηρίζει ότι υπέρ του δόγματος της ακεραιότητας της θεανθρωπότητας του Χριστού συνηγορούν τόσο οι Γραφές όσο και

συγγράμματα παλαιών αδελφών¹⁵. Η Εκκλησία όταν προκλήθηκε από τις αιρέσεις, και όταν θέλησε να διατυπώσει δημόσια την πίστη της, στράφηκε στην *traditio veritatis*, η οποία προσδιόριζε τον χαρακτήρα της εκκλησιαστικής κοινωνίας.

Σαφέστατα, μόνο η Εκκλησία μπορούσε να είναι διδάσκαλος της αληθείας, γιατί κατείχε την Παράδοση, όχι ως ένα θεωρητικό σύστημα γνώσης, αλλά ως διδασκαλία θεοκήρυκτη, η οποία με την παρουσία του Αγίου Πνεύματος παρέμενε ζωντανή στο εκκλησιαστικό σώμα ¹⁶. Αυθεντικός διδάσκαλος αυτής της Εκκλησίας και των διδασκάλων της είναι κατά τον Ωριγένη ο ίδιος ο Θεός¹⁷, γι' αυτό και ο συγγραφέας της *Επιστολής προς Διόγνητον* θεωρεί ότι εφ' όσον ένας τέτοιος διδάσκαλος πορεύεται επί της αποστολικής παράδοσης, κατέχει το δικαίωμα να γίνει διδάσκαλος των εθνών¹⁸, σε αντίθεση προφανώς προς τους αιρετικούς, οι οποίοι «πλάθουν νέες διδασκαλίες, γιατί είναι αλλοτριωμένοι και ξεκομμένοι απ' αυτή την κοινότητα και την κοινωνικότητα των παραδοσιακών αγαθών»¹⁹.

Συνεπώς, τα προβλήματα που άρχισαν να δημιουργούν στην Εκκλησία οι παραχαράξεις της πίστεως, την ανάγκασαν να εκθέσει με συγκεκριμένο, ευσύνοπτο και καθαρά δογματικό τρόπο την πίστη της, την οποία σταθερά αντιπαρέτασε στις διάφορες αιρετικές δοξασίες. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αυτής της προσπάθειας της Εκκλησίας προκειμένου να δώσει συστηματοποιημένα και σε εκτενέστερη μορφή την *traditio veritatis*, είναι το έργο *Επίδειξις του Αποστολικού κηρύγματος* του Ειρηναίου Λυώνος ²⁰, το οποίο είναι μία μορφή καταγραφής της Αποστολικής Παράδοσης (*traditio apostolica*), η οποία αναπτύσσει την Αγία Γραφή (*Scriptura*) και μορφοποιεί τον Κανόνα της αληθείας (*regula veritatis*)²¹.

Για τον Τερτυλλιανό, ο υγιής Κανών, διδάχθηκε από τον Χριστό και δεν εγείρει μεταξύ των Χριστιανών κανένα άλλο θέμα παρά μόνο όσα εισάγουν οι αιρέσεις, οι οποίες κάνουν τους ανθρώπους αιρετικούς²². Μάλιστα, σε δύο από τα πρώτα έργα του γράφει, ότι εμείς χωρίς δισταγμό επισημαίνουμε στους διαστρεβλωτές μας ότι ο Κανών της αληθείας είναι εκείνος που προέρχεται από τον Χριστό και έχει παραδοθεί μέσω των οπαδών του, από τους οποίους θα αποδειχθούν κατά τι μεταγενέστεροι οι αντίθετοι ερμηνευτές²³ αιρετικοί, οι οποίοι δεν έχουν τίποτα κοινό με τις Παραδόσεις μας²⁴. Υγιής δε ονομάσθηκε αυτός ο λόγος, επειδή είναι ο ίδιος η Αλήθεια και το υγιές μένει πάντοτε αθάνατο, ενώ ο χωρισμός από το υγιές και το θείο είναι αθεΐα και θανατηφόρο πάθος²⁵. Για τον Ειρηναίο είναι γεγονός αναμφισβήτητο ότι «ο περί υγιούς πίστεως λόγος ουκ οίδεν αλλοίωσιν, ούτε προσθήκην, αυτοτελής γαρ και άχραντος ων, ουκ αν ανέχεται τούτων εφαπτομένου τινός, ει δε τινι τούτων χρανθείη, φρούδον την πίστιν κατέστησε»²⁶.

Αντίθετα, όλες οι διδασκαλίες των αιρέσεων παρεκκλίνουν από αυτό τον ένα και υγιή Κανόνα της Αληθείας²⁷, επειδή αυτές «ούτε Προφήται εκήρυξαν, ούτε ο υριος εδίδαξεν, ούτε Απόστολοι παρέδωκαν»²⁸. Άρα είναι φυσιολογικό οι αιρετικοί να κάνουν μεγάλα σφάλματα, αφού «μη τον κανόνα της αληθείας παρ' αυτής λαβόντες έχωσι της αληθείας»²⁹. Επίσης κατά τον Τερτυλλιανό, η αλήθεια προηγείται της παραχάραξης και προέρχεται ευθέως από αυτούς που την παρέδωσαν³⁰. Συνεπώς, το γεγονός ότι αυτός ο Κανών της πίστης κατήλθε στην Εκκλησία από την αρχή του Ευαγγελίου, πιο πριν ακόμη και από τους αρχαιότερους αιρετικούς, γίνεται φανερό από την μεταγενέστερη χρονολόγηση, η οποία σημαδεύει όλες τις αιρέσεις. Έτσι, ο,τιδήποτε πρώτο είναι αλήθεια, ενώ αντιθέτως ο,τιδήποτε χρονολογικά είναι νεότερο είναι νόθο³¹.

Χαρακτηριστική της μέγιστης σημασίας που έδιδαν την εποχή εκείνη στο κριτήριο της αρχέγονης ταυτότητας, όχι μόνο οι εκκλησιαστικοί και οι αιρετικοί, αλλά και οι πολέμιοι του Χριστιανισμού εθνικοί, είναι η γνώμη του Κέλσου εναντίον της χριστιανικής διδασκαλίας, την οποία στήριζε στο γεγονός της μη αρχαιότητάς του³². Με άλλα λόγια, όπως επισημαίνει ο Ν. Ματσούκας, ο Χριστιανισμός δεν έχει κατά τον Κέλσο και τους άλλους κατήγορους του Χριστιανισμού καμία ταυτότητα αρχέγονης παράδοσης στέκεται μετέωρος και δεν μπορεί να έχει θέση, ως παρείσακτος και παράσιτο, ούτε στον ιουδαϊκό, ούτε στον εθνικό κόσμο. Μεταφέροντας αυτόν τον συλλογισμό στην Εκκλησία και στην αίρεση είναι γεγονός αναμφισβήτητο ότι «κάθε τι που στερείται την ταυτότητα της αρχέγονης παράδοσης, πρέπει να συμπεριληφθεί στις νέες και νεωτεριστικές διδασκαλίες των αιρετικών. Ιστορικά λοιπόν και πάλι πρέπει να είναι τα κριτήρια της ορθοδοξίας και της αίρεσης. Η πρώτη διεκδικεί αταλάντευτα την αρχαιότητα, ενώ η δεύτερη είναι νεωτεροποιία»³³.

Επίσης και για τον Κλήμεντα τον Αλεξανδρέα, οι αιρετικές παραδόσεις είναι χωρίς αμφιβολία μεταγενέστερες της μίας Καθολικής Εκκλησίας και της μίας Αποστολικής Παράδοσης. Μόνο δε οι αληθείς Χριστιανοί κατέχουν το κλειδί της εισόδου στην Βασιλεία των Ουρανών, το οποίο είναι η Παράδοση του Κυρίου, που υπάρχει μόνο στην Εκκλησία Του³⁴, όμως, όπως ορθά παρατηρεί ο Κ. Σκουτέρης, η αξία αυτής της παρακαταθήκης έγκειται, όχι στο ότι εκφράζει αυτό καθ' εαυτό το παρελθόν, αλλά στο ότι με την χάρι του Αγίου Πνεύματος μαρτυρεί για την αλήθεια και εκφράζει την πίστη, που δόθηκε «άπαξ» και διά παντός από τον Σωτήρα Χριστό και την οποία διασώζει στην ιστορία η Εκκλησία³⁵. Επίσης, όπως σημειώνει και ο Γ. Φλωρόφσκυ, θα είναι λάθος να θεωρηθεί η Αποστολική Παράδοση μόνο ως μία ιστορική ανάμνηση και η πιστότητα σ' αυτήν να σημαίνει απλώς μία πεισματική εμμονή σε ό,τι είναι αρχαίο. Η Παράδοση δεν είναι εκκλησιαστική αρχαιολογία, αλλά πνευματική ζωή. Είναι η μνήμη της Εκκλησίας και σημαίνει ολοκλήρωση της

Πεντηκοστής, αφού, όπως υποσχέθηκε ο Χριστός, «όταν έλθη εκείνος, το Πνεύμα της αληθείας, οδηγήσει υμάς εις πάσαν την αλήθειαν» (Ιω. 16,23).

Γι' αυτό η προσφυγή στην αρχαιότητα έπρεπε να γίνεται με μεγάλη προσοχή, διότι αποτελούσε επαρκή εγγύηση μόνο εφ' όσον αποδεικνυόταν με αυτήν η ομοφωνία των αρχαίων, η οποία θα αναγόταν έως την αυθεντία των Αποστόλων, ούτως ώστε να επισημαίνεται συν τοις άλλοις και η ανακρίβεια των απόκρυφων παραδόσεων των αιρετικών Γνωστικών, που πρώτοι, όπως είδαμε, χρησιμοποίησαν το «εκ παραδόσεως» επιχείρημα³⁶. Άρα, οι Αποστολικοί χρόνοι δεν είναι μόνο ένα αντικειμενικό υπόδειγμα για μίμηση η επανάληψη, αλλά είναι μία αιωνίως ανανεούμενη πηγή η εμπειρία και ζωή. «Παράδοση είναι η εξουσία να διδάσκει κανείς, να ομολογεί, να δίνει μαρτυρία και να κηρύσσει στηριζόμενος στο βάθος της εμπειρίας της Εκκλησίας, η οποία παραμένει πάντα η ίδια και αναλλοίωτη»³⁷.

Για τον Χρ. Κρικώνη, η μονιμότητα της πίστης ήταν το χαρακτηριστικότερο τεκμήριο της αλήθειάς της, αλλά επειδή η μονιμότητα αυτή της χριστιανικής πίστης μπορούσε να διακηρυχθεί από τους μάρτυρες και τους διδασκάλους του παρελθόντος, γι' αυτό συχνά γίνονταν αναφορές και προσφυγές στους αρχαιότερους. Αυτοί, επειδή έζησαν πλησιέστερα προς τους αποστολικούς χρόνους, προς την πηγή της αλήθειας, μπορούσαν να μαρτυρήσουν περί του διατηρηθέντος και παραδοθέντος σ' αυτούς γνήσιου φρονήματος της Εκκλησίας³⁸.

Θεωρούμε πολύ χαρακτηριστική την άποψη του Τερτυλλιανού για τους προ αυτού διδασκάλους και την πληροφορία ότι στο σύγγραμμά του *Adversus Valentinianos* θα αναιρέσει τις κακοδοξίες των Ουαλεντινιανών παραλαμ-βάνοντας υλικά από άγιους και εξαίρετους ανθρώπους³⁹. Κατά τον Βικέντιο εκ Λειρίνου, όταν προκύψει κάποιο πρόβλημα πίστης, ο Καθολικός Χριστιανός, οφείλει να συμβουλευθεί τις γνώμες των Πρεσβυτέρων, οι οποίοι, αν και έζησαν σε διάφορους καιρούς και τόπους, εν τούτοις βρίσκονταν σε κοινωνία με την Μία Καθολική Εκκλησία⁴⁰. Γι' αυτό άλλωστε και ο Μέγας Βασίλειος στον αγώνα του κατά των πνευματομάχων, εκτός από τα χωρία της Αγίας Γραφής, παραθέτει και τις μαρτυρίες των Πατέρων και εκκλησιαστικών συγγραφέων των τριών πρώτων αιώνων της Εκκλησίας που συνηγορούσαν στις απόψεις του⁴¹. Αντίθετα, όπως επισημαίνει ο Ιππόλυτος, όσα διδάσκουν οι αιρετικοί, δεν είναι αποτέλεσμα της από μέρους τους διαφύλαξης των διδαχών κάποιου αγίου⁴², γι' αυτό και δεν έχουν να επιδείξουν πατέρες που να υποστηρίζουν τις διδασκαλίες τους⁴³.

Έτσι, οι Πατέρες και οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς, ήδη από τους πρώτους αιώνες επικαλούνται την μαρτυρία και αυθεντία των προ αυτών Πατέρων και εκκλησιαστικών συγγραφέων, επειδή έζησαν πλησιέστερα προς τους αποστολικούς χρόνους, τότε δηλαδή, που ο Υιός δεν αποκάλυψε τον Εαυτό του μόνο στους Αποστόλους, τους οποίους Αυτός έστειλε να

κηρύξουν – ό,τι φυσικά, τους είχε Εκείνος αποκαλύψει⁴⁴. Αναμφισβήτητα λοιπόν όλοι οι Απόστολοι, όπως είχαν μία κοινή διδασκαλία, έτσι και είχαν και μία Παράδοση⁴⁵, γιατί, όπως λέγει ο Παύλος, «είτε ουν εγώ είτε εκείνοι, ούτως κηρύσσομεν και ούτως πιστεύσατε» (Α΄ ορ. 15,11). Συνεπώς, είναι σημαντικό για το συμφέρον του όλου μυστηρίου να πιστεύσουμε ότι τίποτα δεν παραδέχεται ο Ιωάννης, το οποίο δεν έχει κατηγορηματικά αρνηθεί ο Παύλος⁴⁶.

Αυτό που είχε παραδοθεί από τους Αποστόλους ήταν αληθινό, επειδή μεταβιβάστηκε από αυτούς, των οποίων το καθήκον υπήρξε να το παραδώσουν και επομένως απορρίπτοντας οι αιρετικοί ό,τι παραδόθηκε, απορρίπτουν ό,τι είναι αληθινό⁴⁷, ενώ με το να μην πιστεύουν ό,τι έχει κηρυχθεί, όπως αυτό αποκαλύφθηκε ότι έχει πραγματοποιηθεί, τελικά πιστεύουν ό,τι δεν έχει ποτέ κηρυχθεί⁴⁸. Αυτοί μεν είναι ψεύτες, ενώ ο Απόστολος είναι κήρυκας της αληθείας και τα δίδαξε όλα σύμφωνα με το κήρυγμα της αληθείας, τονίζει ο Ειρηναίος⁴⁹. Γι΄ αυτό, αν και η Εκκλησία συνεχώς τους καλεί να έλθουν στην Παράδοση, η οποία προέρχεται από τους Αποστόλους και διαφυλάσσεται στις Εκκλησίες με την διαδοχή των πρεσβυτέρων, εναντιώνονται στην Παράδοση λέγοντας ότι αυτοί βρήκαν ακέραιη την αλήθεια, διότι τάχα είναι πιο σοφοί, όχι μόνο από τους πρεσβυτέρους, αλλά ακόμη και από τους Αποστόλους, οι οποίοι δήθεν ανέμιξαν τα του Νόμου με τα λόγια του Σωτήρος⁵⁰. Σύμφωνα με τον Ωριγένη, οι αιρετικοί, για να στηρίξουν την ανωτερότητά τους έναντι των Αποστόλων, θεωρούσαν ότι με την φράση «μακάριοι οι μη ιδόντες και πιστεύσαντες» (Ιω. 20,29) ο Χριστός εννοούσε ότι όσοι δεν είδαν και πίστευσαν, ήσαν μακαριώτεροι των Αποστόλων, εννοώντας προφανώς τους εαυτούς τους, επιχείρημα το οποίο ο αλεξανδρινός συγγραφέας αποκαλεί «πάντων ηλιθιώτατον»⁵¹.

Οι αιρετικοί, όσον αφορά στην Παράδοση, επικαλούνταν δύο διαφορετικά επιχειρήματα, είτε ότι την παρέλαβαν διαδοχικά από κάποιον Απόστολο, είτε συνηθέστερα ότι οι Απόστολοι δεν γνώριζαν τα πάντα επιθυμώντας, έτσι, ν΄ ακυρώσουν τον Κανόνα της Αληθείας⁵². Για την πρώτη περίπτωση μαθαίνουμε από τον Ωριγένη ότι «οι από των αιρέσεων επαγγέλλονται παραδόσεις και λέγουσιν Αύται υπέρ τα γεγραμμένα εισίν· ταύτας γαρ παρέδωκεν ο Σωτήρ ημών τοις αποστόλοις εν απορρήτω, και οι απόστολοι τω δείνι ή τω δείνι· και ούτως διά ταύτης της μυθολογίας εξαπατώσι τας καρδίας των ακάκων»⁵³. Υποστήριζαν ότι κατέχουν την παράδοση των Αποστόλων λέγοντας ότι οι διδασκαλίες τους είναι αυτές οι διδασκαλίες του Κυρίου⁵⁴.

Σύμφωνα με τον Ειρηναίο, άλλοι αιρετικοί, υποστηρίζουν ότι ο Ιησούς μίλησε στους Αποστόλους εν μυστηρίω και ιδιαιτέρως και κατόπιν τους παρακάλεσε να παραδίδουν αυτά στους άξιους, και σε όσους πείθονται⁵⁵. Την θέση τους αυτή κατά τον Τερτυλλιανό, την στηρίζουν στον Απόστολο Παύλο, ο οποίος προτρέπει τον Τιμόθεο να διαφυλάξει διά του

ενοικούντος σ' αυτόν Αγίου Πνεύματος την παρακαταθήκη, την οποία του παρέδωσε (Α' Τιμ. 1,18' 6, 13-14' 6,20' και ' Τιμ. 1,14). Όμως, αναρωτιέται ο καρχηδόνιος εκκλησιαστικός συγγραφέας, ποιά είναι αυτή η εντολή και ποιά είναι αυτή η παρακαταθήκη; Και ο ίδιος απαντά ότι από τα προηγούμενα και τα επόμενα συμφραζόμενα, θα φανερωθεί ότι δεν υπάρχει μυστηριώδης υπαινιγμός που υποδηλώνεται στα κρυφά στην έκφραση αυτήν για κάποια πλέον απόκρυφη θεωρία, αλλά δίδεται μία προειδοποίηση για να μην δεχθεί ο Τιμόθεος κάποια άλλη θεωρία από αυτήν, που έχει ακούσει από τον ίδιο⁵⁶. Ποιός άνθρωπος με σώας τας φρένας μπορεί να υποθέτει ότι οι Απόστολοι είχαν άγνοια για κάτι, για το οποίο ο Κύριος είχε δώσει εντολή να είναι διδάσκαλοι, με το να τους κρατά αχώριστους από τον Εαυτό του, κατά την διδασκαλία τους, την μαθητεία τους, την συντροφιά τους, στους οποίους, όταν ήσαν μόνοι, Αυτός συνήθιζε να ερμηνεύει όλα τα πράγματα που ήσαν δυσνόητα (πρβλ. Ματθ. 4,10) λέγοντάς τους ότι «υμίν δέδοται γνώναι τα μυστήρια της βασιλείας των ουρανών» (Ματθ. 13,11), τα οποία δεν επιτρεπόταν να μάθει ο λαός;

Συνεχίζοντας τους συλλογισμούς του εξακολουθεί ν' αναρωτιέται. Υπήρξε άραγε κάτι που κρατήθηκε μυστικό από τον Πέτρο που ονομάστηκε πέτρα, επί της οποίας θα κτιζόταν η Εκκλησία, ο οποίος επίσης έλαβε «τας κλείδας της βασιλείας των ουρανών» (Ματθ. 16,18), με την δύναμη να λύνει και να δένει στον ουρανό και την γη; (Ματθ. 18,18) Υπήρξε πάλι κάτι που ο Κύριος απέκρυψε από τον Ιωάννη, ο οποίος ήταν ο πιο αγαπημένος μαθητής του, που συνήθιζε να πέφτει στο στήθος του και ήταν ο μοναδικός, στον οποίο έδειξε τον Ιούδα ως προδότη και συνέστησε στην Μαρία ως υιό της αντί Εκείνου του Ίδιου; Εάν όμως έτσι έχουν τα πράγματα, τότε βρίσκονταν στην άγνοια ακόμη και εκείνοι, οι οποίοι μετά την ανάσταση και κατά την διάρκεια της πορείας τιμήθηκαν με την ερμηνεία όλων των Γραφών⁵⁷.

Κάποιοι άλλοι αιρετικοί κατηγορούσαν τους Αποστόλους, ότι δίδαξαν με υποκρισία, ανάλογα με την δεκτικότητα των ακροατών τους, και ότι τις απαντήσεις τις έδιδαν σύμφωνα με τις αντιλήψεις εκείνων που ρωτούσαν. Κήρυτταν στα τυφλά τους τυφλούς σύμφωνα με την τύφλωσή τους, τους νωθρούς σύμφωνα με την νωθρότητά τους, τους πλανεμένους σύμφωνα με την πλάνη τους και ομιλούσαν για τον Δημιουργό ως τον μόνο Θεό, σε όσους τον πίστευαν. Σ' αυτούς, όμως, που κατανοούσαν τον Πατέρα, που δεν έχει όνομα, φανέρωσαν το ακατάληπτο μυστήριο με παραβολές και αινίγματα, όχι όπως έχει η αλήθεια, αλλά υποκριτικά. Έτσι, οι Απόστολοι εξέθεταν την διδασκαλία τους όπως ο καθένας την κατανοούσε. Αναιρώντας αυτό το επιχείρημα των κενών σοφιστών, όπως τους αποκαλεί ο επίσκοπος Λυώνος, τονίζει ότι οι Απόστολοι που στάλθηκαν για να βρουν τους πλανεμένους και να δώσουν το φως στους τυφλούς και την υγεία στους αρρώστους, ασφαλώς δεν συνομιλούσαν σύμφωνα με τις

απόψεις των ακροατών, αλλά σύμφωνα με την αποκάλυψη της αλήθειας⁵⁸.

Οι αιρετικοί που υποστήριζαν ότι οι Απόστολοι δεν γνώριζαν τα πάντα, είχαν κατά τον Τερτυλλιανό ως σκοπό να τους στιγματίσουν με κάποιο είδος άγνοιας, και έθεταν ως επιχείρημα την περίπτωση του Πέτρου, και όσων ήσαν μαζί του, όταν τους επέπληξε ο Παύλος. Συνεπώς κάτι, λέγουν, υπολείπεται από αυτούς⁵⁹. Εάν όμως, απαντά ο Ειρηναίος, οι Απόστολοι δεν γνώριζαν τα πάντα, τότε οι αιρετικοί ωθούνται από την ίδια ανοησία, με την οποία πηγαίνουν στο ακριβώς αντίθετο σημείο, και δηλώνουν ότι αν και γνώριζαν τα πάντα με βεβαιότητα, εκείνοι δεν φανέρωσαν όλα τα πράγματα σε όλους τους ανθρώπους⁶⁰.

Για τον Τερτυλλιανό, τίποτε άλλο παρά μόνο οι πραγματικές Εκκλησίες, τις οποίες θεμελίωσαν προσωπικά οι Απόστολοι κηρύσσοντας το Ευαγγέλιο οι ίδιοι σ' αυτούς άμεσα και με ζώσα φωνή, είναι σε θέση ν' αποδείξουν, τι ήταν αυτό που εκείνοι κήρυξαν, δηλαδή, τι ήταν αυτό που ο Χριστός τούς φανέρωσε. Κατά συνέπεια, πρέπει να υπολογίζονται ως αληθή όλα τα δόγματα που συμφωνούν με τις αποστολικές Εκκλησίες, καθώς και οι αποφάσεις τους και οι πρωτότυπες πηγές πίστης τους, δεδομένου ότι όλα αυτά αναμφίβολα περιέχουν ό,τι αυτές οι Εκκλησίες δέχθηκαν από τους Αποστόλους, οι Απόστολοι από τον Χριστό, ο Χριστός από τον Θεό. Αντιθέτως, κάθε δόγμα, το οποίο είναι σε αντίθεση με την αλήθεια των Εκκλησιών και των Αποστόλων του Χριστού και του Θεού, πρέπει να θεωρείται ως ψευδές. Γι' αυτό, κρατούμε κοινωνία με τις αποστολικές Εκκλησίες, επειδή στο δικό μας δόγμα δεν υπάρχει καμία διαφορετική διδασκαλία⁶¹.

Προβαίνοντας σε μία ταυτόχρονη εξέταση των αποστολικών Εκκλησιών με τις αιρετικές, επιμένει ο Τερτυλλιανός, είμαστε αναγκασμένοι να διακηρύξουμε ότι στις τελευταίες υπάρχει αναμφίβολα μία ανατροπή από τον Κανόνα της πίστεως, όπου εμφανίζεται μία μεταγενέστερη άποψη⁶². Είναι λοιπόν προφανές ότι φθάνει έως τους Αποστόλους ό,τι έχει τηρηθεί ως ιερή παρακαταθήκη στις Εκκλησίες των Αποστόλων⁶³. Στην περίπτωση που οι αιρετικοί εξακολουθήσουν να επιμένουν στις απόψεις τους, ο λατίνος συγγραφέας προτείνει τον εξής συλλογισμό. Ας αναγνωρίσουμε, για την οικονομία της συζήτησης, ότι όλοι έχουν πλανηθεί, ότι ο Απόστολος έκανε λάθος να δώσει την μαρτυρία του και ότι το Άγιο Πνεύμα δεν είχε σεβασμό σε καμμία Εκκλησία, ώστε να την οδηγήσει στην αλήθεια, αν και ο Χριστός είπε ότι Αυτό θα είναι ο διδάσκαλος της Αληθείας. Ας αναγνωρίσουμε, επίσης, ότι Αυτός ο Οικονόμος του Θεού, ο Τοποτηρητής του Χριστού, παραμέλησε το καθήκον του, επιτρέποντας στις Εκκλησίες για κάποιο χρονικό διάστημα να καταλάβουν διαφορετικά και να πιστέψουν διαφορετικά, αυτό που ο Ίδιος διακήρυττε μέσω των Αποστόλων.

Εάν θεωρήσουμε ότι ισχύουν αυτά, είναι δυνατόν τόσες πολλές Εκκλησίες, και τόσο μεγάλες, να πήραν τον κακό δρόμο όντας μέσα σε μία και την ίδια πίστη;⁶⁴ Εάν με οποιονδήποτε τρόπο έγινε σφάλμα, αυτό δηλαδή βασίλευε, όσο δεν υπήρχαν αιρέσεις; Άρα, η αλήθεια έπρεπε να περιμένει κάποιους μαρκωνιστές και ουαλεντινιανούς, ώστε ν' αποκαλυφθεί. Άρα, κατά το ενδιάμεσο διάστημα, το κήρυγμα του Ευαγγελίου ήταν λανθασμένο, δηλαδή οι άνθρωποι πίστευαν λανθασμένα. Τόσες πολλές χιλιάδες βαπτίζονταν λανθασμένα, τόσα πολλά έργα πίστεως έγιναν λανθασμένα, τόσα πολλά θαυμαστά δώρα, τόσες πολλές πνευματικές δωρεές τέθηκαν σε λειτουργία λανθασμένα. Τόσες πολλές εκκλησιαστικές λειτουργίες τελέστηκαν λανθασμένα, και τελικά, τόσοι πολλοί μάρτυρες έλαβαν το στεφάνι του μαρτυρίου λανθασμένα! Αλλιώς, εάν δεν έγιναν λανθασμένα και χωρίς σκοπό, πώς γίνεται να πούμε ότι τα πράγματα του Θεού ήσαν σε σωστό δρόμο, πριν ακόμη γίνει γνωστό, σε ποιόν Θεό ανήκαν; Άρα, υπήρχαν Χριστιανοί πριν από τον Χριστό και αιρέσεις πριν από την αληθινή θεωρία; Όχι βέβαια, διότι σε όλες τις περιπτώσεις η αλήθεια προηγείται της αντιγραφής της και η ομοιότητα διαδέχεται την πραγματικότητα. Είναι βέβαια αρκετά παράλογο ότι η αίρεση πρέπει να θεωρείται ότι προηγήθηκε της προηγούμενης από αυτήν θεωρίας λόγω του ότι αυτή η ίδια προείπε ότι θα υπάρξουν αιρέσεις, από τις οποίες οι άνθρωποι πρέπει να προφυλάσσονται⁶⁵.

Ο λατίνος εκκλησιαστικός συγγραφέας, ελέγχει τους Χριστιανούς εκείνους, οι οποίοι πιστευόντας απλά μεν, αλλά χωρίς να συνειδητοποιούν το νόημα των Παραδόσεων που βιώνονται, μπορούν εύκολα εξ αιτίας της άγνοιας της πίστης τους να εκτεθούν σε κίνδυνο⁶⁶. Επίσης και για τον Ιππόλυτο, είναι απολύτως βέβαιο ότι εάν όλοι οι πιστοί που ακούουν την αποστολική Παράδοση, την ακολουθούν και την τηρούν, τότε κανείς αιρετικός ή κάποιος άλλος άνθρωπος δεν θα κατάφερε να τους παρασύρει, γιατί οι πολλές αιρέσεις έχουν αυξηθεί, επειδή οι ηγέτες τους δεν ήθελαν να μαθητεύσουν στην γνώμη των Αποστόλων, αλλά ενήργησαν σύμφωνα με τις δικές τους θελήσεις και ακολούθησαν τις δικές τους επιθυμίες και όχι αυτό που ήταν σωστό⁶⁷.

Κατά τον Κλήμεντα τον Αλεξανδρέα, οι αιρετικοί εναντιώνονται στην Παράδοση λόγω της φιλαυτίας, φιλαρχίας και φιλοδοξίας τους, αφού όσα παραδόθηκαν σύμφωνα με τους θεόπνευστους λόγους από τους μακάριους Αποστόλους και διδασκάλους, τα φαλκιδεύουν εκούσια «ανθρωπείαις διδασκαλίαις ενιστάμενοι θεία παραδόσει υπέρ του την αίρεσιν συστήσασθαι»⁶⁸. Όντες λοιπόν φίλαυτοι και φιλόδοξοι, «μη μαθόντων μεν μηδέ παρειληφόντων αληθώς, οίησιν δε γνώσεως ειληφόντων»⁶⁹, αποδεικνύονται ψεύτες, αφού παρεκκλίνουν στα κυριότερα και απορρίπτουν τον Κύριο αφαιρώντας την αληθινή διδασκαλία του, γιατί είναι παρακαταθήκη που αποδίδεται στον Θεό η σύμφωνη με την

διδασκαλία του Κυρίου γνώση και παράλληλη άσκηση της ευσεβούς διδασκαλίας μέσω των Αποστόλων του⁷⁰. Ο Κλήμης, παρομοιάζοντας τους αιρετικούς με τα χαλασμένα αμύγδαλα γράφει ότι όπως αυτά λέγονται κούφια, όχι όταν δεν έχουν τίποτε μέσα, αλλά όταν είναι χαλασμένα, «ούτως τους αιρετικούς τους κενούς των του θεού βουλημάτων και των του Χριστού παραδόσεων είναιί φαμεν, πικριζόντων ως αληθώς κατά την αγρίαν αμυγδαλήν εξάρχοντας δογμάτων, πλην όσαν δι' ενάργειαν των αληθών αποθέσθαι και αποκρύψαι ουκ ίσχυσαν»⁷¹.

Ο Καρθαγένης Κυπριανός, επιμένει πολύ στο γεγονός ότι αιρετικοί και οι σχισματικοί απέρριψαν την ενότητα της πίστης, για ν' ακολουθήσουν θαρραλέα και σταθερά την δική τους παράδοση⁷², η οποία δεν προέρχεται από τον Θεό Πατέρα, από τον Κύριο Ιησού Χριστό και από την Παράδοση του Θεού⁷³, δεν κατάγεται από την αυθεντία του Κυρίου και του Ευαγγελίου και δεν προέρχεται από τις εντολές και τις Επιστολές των Αποστόλων⁷⁴. Αναφερόμενος ειδικότερα στους σχισματικούς ψευδοεπίσκοπους γράφει προς τον Ρώμης Κορνήλιο ότι αυτοί δεν χειροτονούνται με την θέληση του Θεού, αλλά εφ' όσον έγιναν επίσκοποι εκτός Εκκλησίας, έγιναν αντίθετα στην διάταξη και στην παράδοση του Ευαγγελίου⁷⁵.

Συνοψίζοντας την αναφορά μας στην έναντι της Ιεράς Παράδοσης στάσης των αιρετικών και των σχισματικών θεωρούμε σημαντική την παράθεση του συμπεράσματος που συνάγει ο Κ. Καρακόλης ότι κυρίως μετά την θεμελίωση της αρχαιότητας και γνησιότητας της Αποστολικής Παράδοσης της Εκκλησίας, η οποία συνέβη κατά την περίοδο που εξετάζουμε, δεν δικαιούνται οι αιρέσεις και τα σχίσματα να επικαλούνται την εκκλησιαστική Παράδοση, γιατί:

α) Παρουσιάζουν ποικιλία απόψεων που αντιτίθενται μεταξύ τους, η δε πολλαπλότητά τους δεν εγγυάται την αλήθεια των διδασκαλιών τους. β)

Εμφανίσθηκαν μετά την γένεση της Εκκλησίας. γ) Έχουν παράδοση τοπική, ψευδή, αντίθετη και μεταγενέστερη προς την επικρατούσα αρχαία και κοινή Παράδοση των χριστιανικών Εκκλησιών. δ) Είναι αντίθετη προς την διδασκαλία των Γραφών, και ε) Στερούνται των μαρτυριών των εκκλησιαστικών ανδρών. Κατά συνέπεια, ενώ οι αιρετικοί επικαλούνται την Αποστολική Παράδοση, εν τούτοις δεν είναι σε θέση ν' αποδείξουν την συμφωνία τους με την αρχαία μαρτυρία της Εκκλησίας, η Παράδοση της οποίας είναι ενιαία, ανόθευτη και αληθή⁷⁶.

Συμπερασματικά πρέπει να τονίσουμε ότι η εκκλησιαστική Παράδοση χαρακτηρίζεται από μία διαχρονικότητα, δηλαδή ίσχυε, ισχύει και θα ισχύει στην ζωή της Εκκλησίας, ανόθευτη, ενιαία και αληθής. Αντίθετα η αίρεση, η οποία διακρίνεται από μία στατικότητα, ισχύει όσο ζουν οι αρχηγοί και οι οπαδοί της αίρεσης, ο θάνατος των οποίων καταργεί και την παράδοσή τους.

-
- ¹ Κ. Σκουτέρη, *Ιστορία Δογμάτων*, τόμος Α', σελ. 489.
- ² Ειρηναίου Λυώνος, «Ελεγχος» Γ', ΙΙ, 1, PG 7, 847A.
- ³ Ευσεβίου Καισαρείας, «Εκκλησιαστική Ιστορία» Γ', XXXVI, 4-5, ΒΕΠΕΣ 19, 276, 18-22.
- ⁴ Βλ. Φειδά, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α'*, σελ. 143. Πρβλ. Ευσεβίου Καισαρείας, «Εκκλησιαστική Ιστορία» Ε', XVI, 6-7, ΒΕΠΕΣ 19, 332,34 - 333,3: «Η τοίνυν ένστασις αυτών και πρόσφατος του αποσχίσματος αίρεσις προς την εκκλησίαν την αιτίαν έσχε τοιαύτην. κώμη τις είναι λέγεται εν τη κατά την Φρυγίαν Μυσία, καλουμένη Αρδαβαύ τούνομα· ένθα φασί τινα των νεοπίστων πρώτως, Μοντανόν τούνομα, κατά Γράτον Ασίας ανθύπατον, εν επιθυμία ψυχής αμέτρω φιλοπρωτείας δόντα πάροδον εις εαυτόν τω αντικειμένω πνευματοφορηθήναι τε και αιφνιδίως εν κατοχή τινη και παρεκστάσει γενόμενον ενθουσιάν άρξασθαί τε λαλείν και ξενοφωνείν, παρά το κατά παράδοσιν και κατά διαδοχήν άνωθεν της εκκλησίας έθος δήθεν προφητεύοντα».
- ⁵ Βλ. Φειδά, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α'*, σελ. 180.
- ⁶ Ν. Ματσούκα, «Γένεσις και ουσία του ορθοδόξου δόγματος», σελ. 70.
- ⁷ Κ. Καρακόλη, *Αιρέσεις και Εκκλησία*, σελ. 64.
- ⁸ Τερτυλλιανού, «De Pudicitia» VIII, 12, PL 2, 1049A. Γαΐου, «Μικρός Λαβύρινθος» ΙΙΙ, ΒΕΠΕΣ 6, 23, 18-19.
- ⁹ Ωριγένους, «Ομιλία εις το Δευτερονόμιον» ΚΖ', ΒΕΠΕΣ 15, 200, 16-18. Πρβλ. του αυτού, «Εκλογαί εις τον Ιεζεκιήλ» ΙΘ', ΒΕΠΕΣ 16, 298, 12-13: «Τοιαύτα δε πάσχουσι και οι ασεβείς αιρετικοί, οι μη φυλάσσοντες τον λόγον, αλλά καταπατούντες».
- ¹⁰ Του αυτού, «Ομιλία εις το Δευτερονόμιον» ΚΖ', ΒΕΠΕΣ 15, 199,38 - 200,4. Πρβλ. «Επιστολή συνόδου Αντιοχείας προς Διονύσιον Ρώμης και Μάξιμον Αλεξανδρείας κατά Παύλου Σαμοσατέα», παρά Ευσεβίου Καισαρείας, «Εκκλησιαστική Ιστορία» Ζ', XXX, 6, ΒΕΠΕΣ 19, 35, 36-37: «.... (Ο Παύλος) αποστάς του κανόνος, επί κίβδηλα και νόθα διδάγματα μετελήλυθεν».
- ¹¹ Ανωνύμου, «Προς Αυίρκιον Μάρκελλον Κατά Μοντανιστών» παρά Ευσεβίου Καισαρείας, «Εκκλησιαστική Ιστορία» Ε', XVI, 7, ΒΕΠΕΣ 19, 333, 1-3.
- ¹² Ωριγένους, «Υπόμνημα εις το κατά Ματθαίον ευαγγέλιον» ΙΓ', Ι, ΒΕΠΕΣ 13, 162, 20-28.
- ¹³ Ηγησίππου, «Υπομνήματα» ΙΙΙ, ΒΕΠΕΣ 5, 85, 7-15.
- ¹⁴ Κ. Καρακόλη, ενθ' ανωτ., σελ. 84-85.
- ¹⁵ Γαΐου, «Μικρός Λαβύρινθος» ΙΙΙ, ΒΕΠΕΣ 6, 22, 4-9 και 9-14.
- ¹⁶ Κ. Σκουτέρη, *Ιστορία Δογμάτων*, τόμος Α', σελ. 489.
- ¹⁷ Ωριγένους, «Εξηγητικά εις Ιώβ» ΚΒ', ΒΕΠΕΣ 15, 211, 5-11.
- ¹⁸ Ανωνύμου, «Επιστολή προς Διόγνητον» ΧΙ, 1, ΒΕΠΕΣ 2, 256, 23-25. Και ο συγγραφέας της επιστολής συνεχίζει αναφερόμενος στην διδασκαλία του Θεού Λόγου: «Τις γαρ ορθώς διδαχθείς και λόγω προσφιλεί γεννηθείς ουκ επιζητεί σαφώς μαθείν τα διά λόγου δειχθέντα φανερώς μαθηταίς; οίς εφανέρωσεν ο λόγος φανείς, παρηρησία λαλών, υπό απίστων μη νοούμενος, μαθηταίς δε διηγούμενος, οί πιστοί λογισθέντες υπ' αυτού έγνωσαν πατρός μυστήρια. ου χάριν απέστειλε λόγον, ίνα κόσμω φανή, ος υπό λαού ατιμασθείς, διά αποστόλων κηρυχθείς, υπό εθνών επιστεύθη. Ούτος ο απ' αρχής, ο καινός φανείς και παλαιός ευρεθείς και πάντοτε νέος εν αγίων καρδίαις γεννώμενος. Ούτος ο αεί, ο σήμερον υιός λογισθείς, δι' ου πλουτίζεται η εκκλησία και χάρις απλουμένη εν αγίοις πληθύνεται, παρέχουσα νουν, φανερούσα μυστήρια, διαγγέλλουσα καιρούς, χαίρουσα επί πιστοίς, επιζητούσι δωρουμένη, οίς όρκια πίστεως ου θραύεται ουδέ όρια πατέρων παροριζεται... Όσα γαρ θελήματι του κελεύοντος λόγου εκινήθημεν εξειπείν μετά πόνου, εξ αγάπης των αποκαλυφθέντων ημίν γινόμεθα υμίν κοινωνοί». Ενθ' ανωτ. ΧΙ, 2-5 και 8, ΒΕΠΕΣ 2, 256, 25-37 και 256,41 - 257,2.
- ¹⁹ Ν. Ματσούκα, *Ορθοδοξία και Αίρεση*, σελ. 110.
- ²⁰ Κ. Σκουτέρη, ενθ' ανωτ., σελ. 492. Κατά τον Κ. Σκουτέρη ο άγιος Ειρηναίος παρουσιάζει στο έργό του αυτό μία εκτενέστερη μορφή του Κανόνα της αληθείας, στην οποία περιλαμβάνει δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος, μετά τον Πρόλογο, εκθέτει τα θεμελιώδη αποστολικά δόγματα: α) Πίστη στον Θεό Πατέρα, στον ενανθρωπήσαντα Υιό του και στο προφητικό Πνεύμα (παράγρ. 3-7). β) Διδασκαλία περί δημιουργίας του κόσμου, του ανθρώπου και των αγγέλων (παράγρ. 8-14). γ) Τα σχετικά με την ιερά ιστορία της Παλαιάς Διαθήκης (παράγρ. 15-30). δ) Πίστη στο μυστήριο της Ενσάρκωσης και στο λυτρωτικό έργο του Χριστού (παράγρ. 31-39). ε) Η από τους Αποστόλους συνέχιση του έργου του Χριστού και η δημιουργία της Εκκλησίας (παράγρ. 40-42). Στο δεύτερο μέρος, το οποίο αποτελεί απόδειξη της χριστιανικής αλήθειας, όσων δηλαδή κατέγραψε στο πρώτο μέρος, υπάρχουν οι εξής θεματικές ενότητες: α) Προφητείες για την έλευση του Χριστού (παράγρ.

43-51). β) Προφητείες για το ανακαινιστικό έργο του Χριστού (παράγρ. 52-85). γ) Προφητείες για τα γεγονότα μετά την Ανάληψη του Χριστού (παράγρ. 86-97). Ενθ' ανωτ., σελ. 491-492.

²¹ Βλ. Φειδά, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α'*, σελ. 182.

²² Τερτυλλιανού, «De praescriptione haereticorum» XIII, 5, PL 2, 31A.

²³ Του αυτού, «Apologeticus» XLVII, 10, PL 1, 586A.

²⁴ Του αυτού, «De baptismo adversus Quintilam» XV, 2, PL 1, 1324C.

²⁵ Κλήμεντος Αλεξανδρέως, «Στρωματείς» Α', VIII, ΒΕΠΕΣ 7, 251, 7-13.

²⁶ Ειρηναίου Λυώνος, «Αποσπάσματα εξ απωλεσθέντων έργων» 53, ΒΕΠΕΣ 5, 186, 23-26.

²⁷ Του αυτού, «Έλεγχος» Α', XXII, 1, PG 7, 669B.

²⁸ Ενθ' ανωτ. Α', VIII, 6, ΒΕΠΕΣ 5, 108, 28-29. Πρβλ. Τερτυλλιανού, «Apologeticus» XLVII, 10, PL 1, 586A: «Εμείς χωρίς δισταγμό επισημαίνουμε στους διαστρεβλωτές μας ότι ο κανόνας της αλήθειας είναι εκείνος που προέρχεται από τον Χριστό και έχει παραδοθεί μέσω των μαθητών του». Ωριγένους, «Υπόμνημα εις το κατά Ματθαίον ευαγγέλιον» Γ', 1, ΒΕΠΕΣ 13, 162, 20-28. Μεθοδίου Ολύμπου, «Αγλαοφών ή Περί Αναστάσεως» Γ', IV, ΒΕΠΕΣ 18, 169, 8-11: «Χρη δε πάντα τον φιλαλήθη περί της αναστάσεως αγωνίσασθαι, σώσαι τε και την των αρχαίων παραδόσιν, και φυλάξασθαι μη εμπεισείν εις φλυαρίαν πτωχών νοημάτων, αδυνάτων τε άμα και Θεού αναξίων».

²⁹ Κλήμεντος Αλεξανδρέως, «Στρωματείς» Ζ', XVI, ΒΕΠΕΣ 8, 291, 23-25.

³⁰ Τερτυλλιανού, «Adversus Marcionem» Δ', V, 7, PL 2, 397A. Πρβλ. ενθ' ανωτ. Α', I, 6, PL 2, 272B. Του αυτού, «De praescriptione haereticorum» XXXI, 3, PL 2, 52A.

³¹ Του αυτού, «Adversus Praxeam» II, 2, PL 2, 180A.

³² Ωριγένους, «Κατά Κέλσου» Ε', XXXIII, ΒΕΠΕΣ 10, 34, 28-33.

³³ Ν. Ματσούκα, *Ορθοδοξία και Αίρεση*, σελ. 98-99.

³⁴ Κλήμεντος Αλεξανδρέως, «Στρωματείς» Ζ', XVII, ΒΕΠΕΣ 8, 297, 21 - 298, 25.

³⁵ Κ. Σκουτέρη, *Ιστορία Δογμάτων*, τόμος Α', σελ. 490. Πρβλ. Γ. Φλωρόφσκυ, *Ανατομία προβλημάτων πίστεως*, σελ. 142. Θ. Αθανασόπουλου, *Εκκλησία: Ο αυθεντικός φύλακας και ερμηνευτής της Αγίας Γραφής*, εκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 1998, σελ. 115-116.

³⁶ Χρ. Κρικώνη, *Η Εκκλησία αυθεντικός ερμηνευτής της εν Χριστώ θείας Αποκαλύψεως*, σελ. 150-151. Πρβλ. Γ. Φλωρόφσκυ, *Αγία Γραφή - Εκκλησία - Παράδοσις*, σελ. 101 και 136-137. Όπως παρατηρεί ο Ν. Ματσούκας, το «εκ Παραδόσεως» επιχείρημα προσπάθησαν να επιβάλουν με αυτοκρατορικά διατάγματα οι αυτοκράτορες Βασιλίσκος (474) και Ζήνων (482), όταν επιθυμώντας να παραμερίσουν τον δογματικό Όρο της Δ' Οικουμενικής Συνόδου και τον Τόμο του Λέοντα Ρώμης, νομοθέτησαν υπέρ του Συμβόλου της Νίκαιας ζητώντας, κατ'αυτόν τον τρόπο στήριγμα σε ένα κοινά αποδεκτό από ορθοδόξους και μονοφυσίτες αρχαιότερο παραδοσιακό κείμενο. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να «παραγνωρίζεται το γεγονός της ιστορικής συνέχειας. Δεν αρκεί απλώς η αναφορά σε μία αρχαία παράδοση· χρειάζεται και η συνέχιση αυτής της παράδοσης από το ένα μέρος, και εξ ίσου είναι απαραίτητη η λύση των σύγχρονων προβλημάτων με σύγχρονα μέσα, φυσικά στο πλαίσιο της ιστορικής αυτής συνέχειας, από το άλλο». Ν. Ματσούκα, *Ορθοδοξία και Αίρεση*, σελ. 117-118. Όπως θα δούμε στο Η' Κεφάλαιο της εργασίας μας, αυτήν ακριβώς την τακτική θα ακολουθήσει η Εκκλησία από τον γ' αιώνα, όσον αφορά στον τρόπο επιστροφής των αιρετικών και των σχισματικών στους κόλπους της.

³⁷ Γ. Φλωρόφσκυ, *Δημιουργία και Απολύτρωση*, σελ. 219. Πρβλ. του αυτού, *Θέματα Ορθόδοξου Θεολογίας*, σελ. 199-200.

³⁸ Χρ. Κρικώνη, ενθ' ανωτ., σελ. 135-136 και 139 κ.εξ. Πρβλ. Ευσεβίου Καισαρείας, «Εκκλησιαστική Ιστορία» Δ', XXIV, 1, ΕΠΕΣ 19, 306, 24-32.

³⁹ Τερτυλλιανού, «Adversus Valentinianos» V, 1, PL 2, 583A: «Γι' αυτό λοιπόν, δεν πρόκειται ν' ακουσθεί από εμάς απ' οποιαδήποτε κατεύθυνση ότι έχουμε στο νου μας να χρησιμοποιήσουμε τα δικά μας υλικά, από την στιγμή που αυτά έχουν ήδη παραχθεί, σεβόμενοι τις απόψεις και τις ανασκευές σε τόμους γραμμένους προσεκτικά από τόσους πολλούς άγιους και εξαιρετους ανθρώπους, όχι μόνον όσων έζησαν πριν από εμάς, αλλά όσων επίσης υπήρξαν σύγχρονοι των ίδιων των αιρεσιάρχων: για παράδειγμα ο Ιουστίνος, ο φιλόσοφος και μάρτυρας· ο Μιλτιάδης, ο σοφιστής των Εκκλησιών· ο Ειρηναίος, αυτός ο ακριβής ερευνητής όλων των δογμάτων· ο Πρόκλος, ο τύπος της αρχαίας απλότητας και της χριστιανικής ευγλωτίας. Είναι επιθυμία μας όλους αυτούς ν' ακολουθήσουμε πιστά σε κάθε έργο της πίστεως». Είναι αξιοσημείωτο ότι πολύ νωρίς οι Πατέρες και εκκλησιαστικοί συγγραφείς, για να στηρίξουν τις διδασκαλίες τους, έκαναν λόγο στους προ αυτών διδασκάλους ακόμη και ονομαστικά, με πιο γνωστές τις αναφορές του Ειρηναίου στον Πολύκαρπο. Πρβλ. Ειρηναίου Λυώνος, «Έλεγχος» Γ', III, 3, ΒΕΠΕΣ 5, 143, 13-35.

Ευσεβίου Καισαρείας, «Εκκλησιαστική Ιστορία» ΣΤ', XIII, 9, ΒΕΠΕΣ 19, 359, 24-28. Γαΐου, «Μικρός Λαβύρινθος» II, ΒΕΠΕΣ 6, 22, 9-14: «Ηκμαζον δ' εν τούτοις επί της εκκλησίας Ηγήσιππος τε, ον ίσμεν εκ των προτέρων, και Διονύσιος Κορινθίων επίσκοπος, Πινυτός τε άλλος των επί Κρήτης επίσκοπος, Φιλίππος τε επί τούτοις και Απολινάριος και Μελίτων Μουσανός τε και Μόδεστος και επί πάσιν Ειρηναίος, ων και εις ημάς της αποστολικής παραδόσεως η της υγιούς πίστεως έγγραφος κατήλθεν ορθοδοξία». Ιππολύτου Ρώμης, «Έλεγχος» ΣΤ', 42, ΒΕΠΕΣ 5, 306, 38-41. Ενθ' ανωτ. ΣΤ', 52, ΒΕΠΕΣ 5, 314, 30-38. Διονυσίου Αλεξανδρείας, «Επιστολή προς Φιλήμονα» 2, ΒΕΠΕΣ 17, 210, 29-30. Ευσεβίου Καισαρείας, «Εκκλησιαστική Ιστορία» Δ', XXII, ΒΕΠΕΣ 19, 303, 16-21.

⁴⁰ Βικεντίου εκ Λειρίνου, «Commonitorium» III, PL 50, 641. Πρβλ. και Αθην. Κοκκινάκη, «Ιερού Βικεντίου του Αηρινίτου Υπομνήματα (Commonitoria)», σελ. 229. Πρβλ. ενθ' ανωτ. XXVIII, PL 50, 674-678.

⁴¹ Μ. Βασιλείου, «Περί του Αγίου Πνεύματος, Προς τον εν αγίοις Αμφιλόχιον επίσκοπον Ικονίου» ΚΘ', 72-74, PG 32, 201B-207A: «Ειρηναίος εκείνος, και Κλήμης ο Ρωμαίος, και Διονύσιος ο Ρωμαίος, και ο Αλεξανδρέυς Διονύσιος, ο και παράδοξον ακούσαι, εν τη δευτέρα προς τον ομώνυμον εαυτού επιστολή περί ελέγχου και απολογίας ούτω τον λόγον ανέπαυσε. Γράψω δε υμίν αυτά του ανδρός τα ρήματα.... Ήδη δε και Ωριγένην εν πολλαίς των εις τους ψαλμούς διαλέξεων εύρομεν, συν τω αγίω Πνεύματι την δόξαν αποδιδόντα.... Αλλ' ουδέ Αφρικανόν τον ιστοριογράφον το τοιούτον είδος της δοξολογίας παρέλαθε.... Ει δε τις και τον ύμνον Αθηνογένους έγνω, ον ώσπερ άλλο τι εξιτήριον τοις συνούσιν αυτώ καταλέλοιπεν, ορμών ήδη προς την διά πυρός τελείωσιν, οίδη και την των μαρτύρων γνώμην όπως είχαν περί του Πνεύματος. Και ταύτα μεν εις τοσοούτον. Γρηγόριον δε τον μέγαν και τας εκείνου φωνάς που θήσομεν; αρ' ουχι μετά των αποστόλων και προφητών; άνδρα τω αυτώ πνεύματι εκείνοις περιπατήσαντα, και τοις των αγίων ίχνεσι διά παντός του βίου στοιχήσαντα, και της ευαγγελικής πολιτείας το ακριβές διά πάσης αυτου της ζωής κατορθώσαντα.... Ουδέν γαρ ηνέσχοντο οι κατά διαδοχήν τας εκκλησίας οικονομήσαντες των μετ' εκείνον εφευρεθέντων παραδέξασθαι εις προσθήκην. Εν τούτων των Γρηγορίου και ο νυν αντιλεγόμενος τρόπος της δοξολογίας εστιν, εκ της εκείνου παραδόσεως τη Εκκλησία πεφυλαγμένος. Και ου πολυς ο πόνος μικρόν κινηθέντι την επί τούτοις πληροφοριαν λαβείν. Ταύτην και Φιρμιλιανώ τω ημετέρω μαρτυρούσι την πίστιν οι λόγοι ους καταλέλοιπε».

⁴² Ιππολύτου Ρώμης, «Έλεγχος» Α', Πρόλογος, ΒΕΠΕΣ 5, 199, 28-32.

⁴³ Αθανασίου Αλεξανδρείας, «Επιστολή ότι η εν Νικαία σύνοδος εωρακία την πανουργία των περι Ευσεβιον εξέθετο πρεπόντως και ευσεβώς κατά της αρειανής αιρέσεως τα ορισθέντα» 27, PG 25, 465CD.

⁴⁴ Τερτυλλιανού, «De praescriptione haereticorum» XXI, 1-2, PL 2, 38A.

⁴⁵ Κλήμεντος Αλεξανδρέως, «Στρωματείς» Ζ', XVII, ΒΕΠΕΣ 8, 298, 23-25.

⁴⁶ Τερτυλλιανού, «De Pudicitia» XIX, 3, PL 2, 1071A. Σχολιάζοντας την φράση αυτή του Αποστόλου ο Ωριγένης γράφει τα εξής: «Πάντων των αποστόλων πληροφορηθέντων περί της εκ νεκρών αναστάσεως του χριστου βεβαία η απόδειξις, διο τα αυτά λέγομεν· και γαρ και υμεις ούτως επιστεύσατε». Ωριγένους, «Εξηγητικά εις την Α' προς Κορινθίους Επιστολή» LXXX, JTS 10 (1909), 44.

⁴⁷ Τερτυλλιανού, «De carne Christi» II, 5, PL 2, 801AB.

⁴⁸ Του αυτου, «Adversus Gnosticos Scorpiace» XI, 8, PL 2, 169AB: «Ita haeretici quae praedicantur non ut probata sunt credendo ea quae nec praedicata sunt credunt».

⁴⁹ Ειρηναίου Λυώνος, «Έλεγχος» Δ', XLI, 4, PG 7, 1118A.

⁵⁰ Ενθ' ανωτ. Γ', II, 2, PG 7, 847AB. Πρβλ. ενθ' ανωτ. Α', XIII, 6, ΒΕΠΕΣ 5, 122, 13-18: «Και μαθηταί δε αυτου (του Μάρκου) τινες περιπολιζοντες εν τοις αυτοίς, εξαπατώντες γυναικάρια πολλα διέφθειραν, τελείους εαυτους αναγορεύοντες· ως μηδενός δυναμένου εξισωθήναι τω μεγέθει της γνώσεως αυτών, μηδ' αν Παύλον, μηδ' αν Πετρον είπης, μηδ' άλλον τινά των Αποστόλων· αλλά πλειών πάντων εγνωκέναι, και το μέγεθος της γνώσεως της αρητήτου δυνάμεως μόνους καταπεπωκέναι». Ιππολύτου Ρώμης, «Έλεγχος» Η', 19, ΒΕΠΕΣ 5, 344,6 - 345,16.

⁵¹ Ωριγένους, «Υπόμνημα εις το κατά Ιωάννην ευαγγέλιον» Ι', XLIII, ΒΕΠΕΣ 12, 111, 1-31.

⁵² Τερτυλλιανού, «De praescriptione haereticorum» XXII, 1, PL 2, 39A. Πρβλ. Γαΐου, «Μικρός Λαβύρινθος» I, ΒΕΠΕΣ 6, 22, 4-9. «Φασίν γαρ τους μεν προτέρους άπαντας και αυτους τους αποστόλους παρεληφέναι τε και δεδιδαχέναι ταύτα α νυν ούτοι λέγουσιν, και τετηρηθήναι την αλήθεια του κηρύγματος μέχρι των Βικτορος χρόνων, ος η τρισκαιδέκατος από Πετρον εν Ρώμη επίσκοπος· από δε του διαδόχου αυτου Ζεφυρίνου παρακεχαράχθαι την αλήθειαν»

⁵³ Ωριγένους, «Εξηγητικά εις την Α' προς Κορινθίους» XIX, JTS 9 (1908), 357, 13-16.

- ⁵⁴ Του αυτού, «Ομιλίες εις τον Ιεζεκιήλ» II, 5, PG 13, 686C.
- ⁵⁵ Ειρηναίου Λυώνος, «Ελεγχος» Α', XXV, 5, ΒΕΠΕΣ 5, 140, 7-10. Πρβλ. Ιππολύτου Ρώμης, «Ελεγχος» Ζ', 20, ΒΕΠΕΣ 5, 318, 27-32: «Βασιλείδης τοίνυν και Ισίδωρος, ο Βασιλείδου παις γνήσιος και μαθητής, φασίν ειρηκέναι Ματθίαν αυτοίς λόγους αποκρύφους, ους ήκουσεν παρά του σωτήρος κατ' ιδίαν διδαχθείς. ιδωμεν ουν πως καταφανώς Βασιλείδης ομού και Ισίδωρος και πας ο τούτων χορός ουχ απλώς καταψεύδονται μόνου Ματθίου, αλλά γαρ και του σωτήρος αυτού».
- ⁵⁶ Τερτυλλιανού, «De praescriptione haereticorum» XXV, 1-6, PL 2, 43A-44A.
- ⁵⁷ Ενθ' ανωτ. XXII, 3-7, PL 2, 39A-40A. Πρβλ. ενθ' ανωτ. XXV - XXVI, PL 2, 43A-46A.
- ⁵⁸ Ειρηναίου Λυώνος, «Ελεγχος» Γ', V, 1-2, PG 7, 858B-859A.
- ⁵⁹ Τερτυλλιανού, «De praescriptione haereticorum» XXIII, 1-2, PL 2, 41A.
- ⁶⁰ Ενθ' ανωτ. XXII, 2, PL 2, 39A.
- ⁶¹ Ενθ' ανωτ. XXI, 1-7, PL 2, 38AB. Πρβλ. του αυτού, «Adversus Marcionem» Α', XXI, 5, PL 2, 295C-296A.
- ⁶² Του αυτού, «Adversus Marcionem» Γ', I, 2, PL 2, 350AB.
- ⁶³ Ενθ' ανωτ. Δ', V, 1, PL 2, 395C. Πρβλ. Κλήμεντος Αλεξανδρέως, «Στρωματείς» ΣΤ', XV, ΒΕΠΕΣ 8, 225, 11-13: «Παραθήκη γαρ αποδιδομένη θεώ η κατά την του κυρίου διδασκαλίαν διά των αποστόλων αυτού της θεοσεβούς παραδόσεως σύνεσις τε και συνάσκησις».
- ⁶⁴ Τερτυλλιανού, «De praescriptione haereticorum» XXVIII, 1, PL 2, 47A.
- ⁶⁵ Ενθ' ανωτ. XXIX, 1-7, PL 2, 47B-48A. Είναι άξια λόγου τα όσα ο Τερτυλλιανός ως κατακλείδα της αντιαιρετικής αυτής πραγματείας του βάζει στο στόμα του Χριστού, ότι δήθεν θα πει υπέρ των αιρετικών κατά την Κρίση: «Μία φορά έδωσα το Ευαγγέλιο και την θεωρία του γνωστού κανόνα στους Αποστόλους μου, αλλά στην συνέχεια υπήρξε ευχάριστο σ' εμένα να κάνω σημαντικές αλλαγές σ' αυτό! Είχα υποσχεθεί την ανάρσταση, ακόμα και της σάρκας, αλλά το ξανασκέφτηκα, και ανακάλυψα ξαφνικά ότι ίσως να μην είμαι ικανός να κρατήσω την υπόσχεσή μου! Είχα παρουσιαστεί ότι γεννήθηκα από την παρθένο, αλλά στην συνέχεια μου φάνηκε ότι αυτό ήταν εξευτελιστικό γεγονός. Είχα πει ότι Αυτός είναι ο Πατήρ μου, ο οποίος είναι ο Δημιουργός του ήλιου και της βροχής, αλλά ένας άλλος και καλύτερος πατήρ με υιοθέτησε! Είχα απαγορεύσει να ακούμε τους αιρετικούς, αλλά εγώ πλανήθηκα και σ' αυτό!». Ενθ' ανωτ. XLIV, 8-12, PL 2, 73A. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι σήμερα η Εκκλησία χρησιμοποιεί την ίδια ακριβώς επιχειρηματολογία εναντίον των καινοφανών αιρέσεων, όπως των Χιλιαστών, των Πεντηκοστιανών, κ.ά.
- ⁶⁶ Του αυτού, «De baptismo adversus Quintilam» I, 1, PL 1, 1305A-1306A.
- ⁶⁷ Ιππολύτου Ρώμης, «Αποστολική Παράδοσις» 38, 2-3, παρά Β. S. Easton, σελ. 57.
- ⁶⁸ Κλήμεντος Αλεξανδρέως, «Στρωματείς» Ζ', XVI, ΒΕΠΕΣ 8, 296, 4-12. Πρβλ. Ωριγένους, «Περί αρχών» Δ', III, ΒΕΠΕΣ 16, 341,35 - 342,34: «Διόπερ τινά μεν οι εκ περιτομής και όσοι θέλουσι πλέον της λέξεως δηλούσθαι μηδέν ουδέ την αρχήν ζητούσιν, ώσπερ τα περι τραγελάφου και γρυπός και γυπός, εις τινα δε φλυαρούσιν ευρησιλογούντες, ψυχράς παραδόσεις φέροντες, ώσπερ και περί του σαββάτου, φάσκοντες τόπον εκάστου είναι δισχίλιους πήχεις, άλλοι δε, ων εστί Δοσίθεος ο Σαμαρεύς, καταγινώσκοντες της τοιαύτης διηγήσεως οίονται επί του σχήματος, ου αν καταληφθή τις εν τη ημέρα του σαββάτου, μένειν μέχρις εσπέρας». Κυπριανού Καρθαγένης, «De catholicae ecclesiae unitate» XIX, PL 4, 514B: «(Τους "σχισματικούς" της Παλαιάς Διαθήκης Κορέ, Δαθάν, Αβιζών, Ουζία κ.α.) μιμούνται και ακολουθούν, όσοι περιφρονώντας την παράδοση του Θεού, αναζητούν αλλότρια δόγματα και διδασκαλίες ανθρώπινων θεσμών». Του αυτού, «Επιστολή προς Πομπήιον» (74η) III, PL 3, 1130B. Διονυσίου Αλεξανδρείας, «Επιστολή προς Φιλήμονα» 1, ΒΕΠΕΣ 17, 210, 15.
- ⁶⁹ Κλήμεντος Αλεξανδρέως, «Στρωματείς» Ζ', XV, ΒΕΠΕΣ 8, 289, 27-29.
- ⁷⁰ Ενθ' ανωτ. ΣΤ', XV, ΒΕΠΕΣ 8, 225, 5-10.
- ⁷¹ Ενθ' ανωτ. Ζ', XVI, ΒΕΠΕΣ 8, 293,43 - 294,5.
- ⁷² Κυπριανού Καρθαγένης, «Επιστολή Β' προς τον λαόν της Καρθαγένης (40η) VI, PL 4, 337B. Πρβλ. του αυτού, «Επιστολή προς Καικίλιον» (63η) I, PL 4, 373A και 14. Φιρμιλιανού Καισαρείας, «Επιστολή προς Κυπριανόν Καρθαγένης» V, PL 3, 1158C-1159A.
- ⁷³ Κυπριανού Καρθαγένης, «Επιστολή προς Πομπήιον» (74η) IV, PL 3, 1131A.
- ⁷⁴ Ενθ' ανωτ. II, PL 3, 1130A.
- ⁷⁵ Του αυτού, «Επιστολή Ζ' προς Κορνήλιον Ρώμης» (55η) V, PL 3, 804A. Πρβλ. του αυτού, «Επιστολή προς Μάγνον» (76η) III, PL 3, 1140B: «...ούτε βέβαια (ο Νοβατιανός) μπορεί να λογισθεί ως επίσκοπος, εφ' όσον μη διαδεχόμενος κανέναν και περιφρονώντας την ευαγγελική και αποστολική παράδοση, ξεπήδησε από τον εαυτό του. Άρα, όποιος δεν έχει χειροτονηθεί στην Εκκλησία, τότε

δεν μπορεί με κανένα τρόπο να κατέχει την Εκκλησία». Του αυτού, «Επιστολή προς Αντωνιανόν» (52η) VIII, *PL* 3, 769A-770A.

⁷⁶ Κ. Καρακόλη, *Αιρέσεις και Εκκλησία*, σελ. 86 και 109.